

**Gretkowski, Andrzej / Krydziński,
Paweł**

**Praca i nauka jako elementy systemu
penitencjarnego w więzieniu płockim w
okresie niewoli narodowej**

Notatki Płockie 52/2-211, 3-5

2007

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

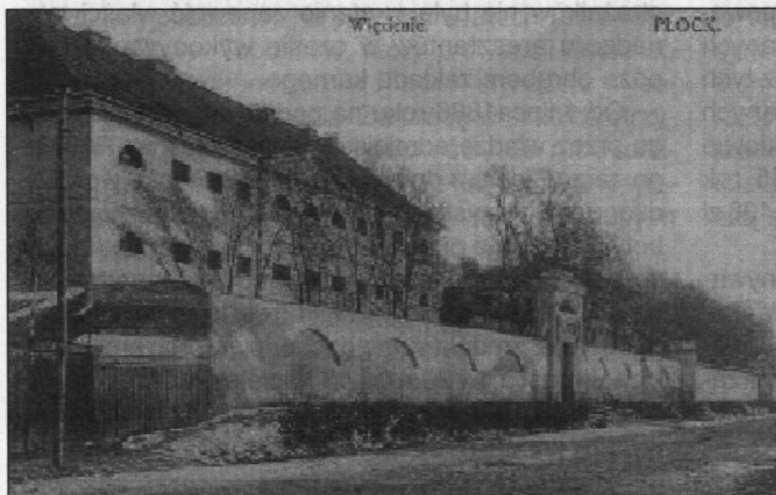
Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

PRACA I NAUKA JAKO ELEMENTY SYSTEMU PENITENCJARNEGO W WIĘZIENIU PŁOCKIM W OKRESIE NIEWOLI NARODOWEJ

System penitencjarny stanowi całokształt przepisów i instytucji prawa penitencjarnego oraz urządzeń zakładów karnych zmierzających według określonego sposobu do osiągnięcia zasadniczego celu kary pozbawienia wolności¹. Jednym z najistotniejszych elementów określających treści systemu penitencjarnego są podstawowe środki oddziaływania na przestępców odbywających karę.

W II połowie XIX wieku w wielu zakładach celkowych (a takim było więzienie w Płocku) środki oddziaływania obejmowały:

- 1) zatrudnienie,
- 2) nauczanie,
- 3) wychowanie religijne,
- 4) czytelnictwo,
- 5) nagrody i kary dyscyplinarne².

Widok frontu wraz z murem więzienia w Płocku

Praca i nauka skazanych były zasadniczym sposobem oddziaływania wychowawczego. Za pomocą tych środków możliwe było pedagogiczno-penitencjarne wpływanie na skazanego.

I. Praca skazanych

Praca miała być czynnikiem wychowawczym, przez który miało dokonać się przeobrażenie wewnętrzne więźnia, przemiana przestępcy w człowieka uczciwego. Po raz pierwszy w praktyce penitencjarnej Królestwa pomysł wykorzystania pracy więźniów w celach poprawczych pojawił się w postanowieniu Rady Administracyjnej z dnia 19.07/10.08. 1832 roku, nakazującym zaprowadzenie po więzie-

niach fabryk i warsztatów, z wskazaniem, jacy z więźniów w nich pracować mają.

Zarządzenie to stawiało sobie za cel uregulować i nadać dążność użyteczniejszą, zgodniejszą z poprawą moralną więźniów robotom przez nich wykonywanym³. Myślą przewodnią było utworzenie we wszystkich zakładach karnych fabryk i warsztatów zatrudniających więźniów, którzy mogliby się nauczyć zawodu przydatnego jako źródło utrzymania po wyjściu na wolność.

Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych zdecydowała się na urządzenie w więzieniach przędzalni i warsztatów tkackich, których zadaniem była produkcja drelichu, sukna i płótna na potrzeby więzień. Fabryk tkackich postanowiono założyć sześć, w większych więzieniach Królestwa Polskiego. Płock był jed-

nym z miast, w którym przy więzieniu miała powstać fabryka płótna z przędzalnią w Pułtusku⁴. Praca trwała od godziny 6⁰⁰ latem, a od 8⁰⁰ zimą do 12⁰⁰, oraz od godziny 14⁰⁰ do 19⁰⁰. W sobotę praca kończyła się w południe, a w porze popołudniowej sprzątano lokal fabryczny.

Pierwsze zachowane informacje o wysokości produkcji przędzalni lnu przy płockim więzieniu oraz ilości zarobionych pieniędzy pochodzą dopiero z lat 70-tych XIX wieku.

Tabela nr 1. Wysokość produkcji i ilość zarobionych pieniędzy przędzalni płótna przy więzieniu w Płocku w latach 1872-1880

Rok	Ilość wyprodukowanego lnu		Ilość zarobionych pieniędzy
	w pudach	w kg	
1872	56 pudów	917 kg	158 r 27½ k
1873	40 pudów	655 kg	106 r 84½ k
1874	45 pudów	737 kg	110 r 8½ k
1875	31 pudów	508 kg	85 r 36 k
1876	20 pudów 12 funtów	332 kg	55 r 76½ k
1877	61 pudów 11 funtów	1004 kg	141 r 26 k
1878	61 pudów 11 funtów	778 kg	114 r 50 k
1879	62 pudów 7 funtów	1020 kg	133 r 4 20 k
1880	51 pudów 14 funtów	841 kg	105 r 53½ k

Źródło: *Obzory Plockoj Guberni za 1872 – 1880 god.*

Z przedstawionych danych wynika, że fabryka przywiezienna w Płocku wyprodukowała najwięcej lnu w 1877 roku – 61 pudów 11 funtów, czyli około 1004 kg, zaś największą wartość produkcja osiągnęła w 1872 roku – 158 rubli 27¹/₂ kopiejki. Różnica w wartości produkcji zapewne była związana z cenami, które stopniowo malały w związku z powstawaniem wielu przędzalni lnu w Królestwie i konkurencją na rynku.

W roku 1878 średni zarobek 1 aresztanta na dzień wynosił ³/₄ kopiejki, w roku 1879 – 1 kopiejkę, a w 1880 roku – ⁶/₇ kopiejki⁵. Z przędzalni lnu przędza po wstępnym przygotowaniu była wysyłana do więzienia sieradzkiego, guberni kaliskiej do produkcji płótna. Na przewóz wyprodukowanej przędzy były ogłaszane licytacje, najczęściej na okres 3-letni. Transport miał się odbywać z końcem każdego kwartału⁶.

Pod koniec XIX wieku ograniczono produkcję prawie we wszystkich przywieziennych fabrykach, w tym także w Płocku. Mimo tego zdarzały się przypadki, że płocka administracja więzienna dokupywała wyroby lniane na targach, choć w innych więzieniach były zapasy⁷.

Obok pracy w fabryce osoby osadzone w Płocku były używane do robót publicznych lub wynajmowano je osobom prywatnym do robót wykonywanych poza budynkiem więzienia. Dochód uzyskany z tych prac potrącany był nadzorcy z kwot asygnowanych na utrzymanie więzienia. W roku 1834 więźniowie zarobili 6.000 zł, a w kolejnych latach: 1835 rok – 2.655 zł, 1836 rok – 2.157 zł i w 1837 roku – 1.408 zł polskich⁸.

Spośród przykładów prac publicznych wykonywanych przez osadzonych można wymienić: porządkowanie przez 7 aresztantów dnia 4/16.08.1855 roku placu wokół katedry na Wzgórzu Tumskim, czy sprzątnięcie przez 6 uwięzionych dnia 1/13.06.1856 roku parków i placów miejskich⁹.

Oprócz przędzalni lnu w płockim więzieniu funkcjonowały także warsztaty rzemieślnicze. Myślą przewodnią ich tworzenia była produkcja przedmiotów codziennej potrzeby lub świadczenie usług swojemu zakładowi karnemu, a przede wszystkim wyuczenie więźniów zawodu, z którego mogliby się utrzymać po odcierpieniu kary.

Trudno jest określić, w którym roku powstały pierwsze warsztaty rzemieślnicze w więzieniu w Płocku. Dopiero rosyjskie sprawozdania statystyczne informują nas, że w 1873 roku istniały warsztaty rzemieślnicze dla krawców, szewców, ślusarzy, stolarzy, była też kuźnia¹⁰. Produkcja była wykonywana na potrzeby własnego zakładu karnego, ale też przyjmowano i realizowano zamówienia z zewnątrz.

Na przykład w 1875 roku wykonano żelazne łóżka dla VI Pułku Husarskiego stacjonującego w Płocku¹¹.

W ciągu następnych lat warsztaty się rozwinęły, wzrosła ich produkcja, powstały też nowe. W 1881 roku obok dotychczas istniejących powstał warsztat wytwarzający wyroby powroźnicze oraz świadczący usługi introligatorskie - produkujący zeszyty¹².

W 1882 roku działalność warsztatów przyniosła łącznie 744 ruble i 77 kopiejek dochodu, który uzyskano ze sprzedaży:

- butów – 117 r 21 k,
- wyrobów powroźniczych – 333 r 81 k,
- zeszytów uczniowskich – 285 r 25 k,
- łóżek żelaznych – 8 r 50 k¹³.

W latach 1883-1885 wartość produkcji stopniowo maleje, a w 1886 roku z powodu trudności w sprzedaży produktów pochodzących z warsztatów rzemieślniczych, aresztanci zaczęli wykonywać prace polowe poza granicami Płocka lub prace budowlane w samym mieście¹⁴.

W roku 1887 osiągnięto bardzo mały zarobek, co było spowodowane niewielkim zapotrzebowaniem na wyroby aresztanckie oraz likwidacją wojskowego posterunku na zewnątrz więzienia. Zbyt mała liczba strażników nie była w stanie zapewnić właściwego nadzoru aresztantów w czasie wykonywania prac poza obrębem zakładu karnego.

Od 1 lipca 1886 roku na podstawie zatwierdzonego przez władze administracyjne Królestwa Polskiego zarządzenia z dnia 6 stycznia 1886 roku wprowadzono we wszystkich więzieniach obowiązkowe roboty. Zgodnie z przyjętym założeniem dochód z tych prac miał obniżyć kwoty wyasygnowane na utrzymanie więzień. W płockim zakładzie karnym w latach 1886-1912 średnia suma dochodów z prac aresztanckich wynosiła 1.720 rubli 45 kopiejek rocznie, najniższa była w 1907 roku – 733 ruble 321 kopiejki, a najwyższa już w 1912 roku – 3.246 rubli 21 kopiejek¹⁵.

Więźniowie podczas pracy w warsztacie budowlanym - początek XX wieku

Innym elementem systemu penitencjarnego w więzieniach była nauka osadzonych.

II. Nauka osadzonych

Nauczanie, zarówno w znaczeniu szerzenia oświaty jak i samej nauki zawodu w Królestwie Polskim, nie rozwinęło się na większą skalę. Fryderyk Skarbek założył szkółkę dla małoletnich w warszawskim więzieniu karnym, która do 1850 roku była jedyną w Królestwie.

W 1853 roku Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych stwierdzając, że zapoczątkowane innowacje oświatowe wywarły pozytywny wpływ na zachowanie się więźniów i utrzymanie dyscypliny, poleciła utworzyć takie szkółki w pozostałych więzieniach. W 1858 roku szkółki dla małoletnich były w Warszawie, Lublinie, Płocku i Kielcach¹⁶. Małoletni z innych więzień byli przenoszeni do jednego z tych czterech po ukończeniu postępowania sądowego.

W zasadzie szkółki te były przeznaczone dla chłopców od 11 do 14 lat, w miarę istnienia wolnych miejsc przyjmowano do nich także i starszych chłopców. Funkcję nauczyciela w płockiej szkółce pełnił nauczyciel szkoły publicznej. Na przykład w latach 1888-1891 był nim Paweł Topoliński, który prowadził także do 1906 roku progimnazjum w Płocku, słynące z wysokiego poziomu nauczania. Za pracę w szkółce otrzymywał wynagrodzenie w wysokości 150 rubli rocznie¹⁷. Nauka trwała 2 godziny dziennie, z reguły wieczorem, a w ciągu dnia chłopcy uczyli się różnych rzemioł od wyznaczonych do tego więźniów.

Rosyjskie sprawozdania statystyczne zawierają informacje o przeciętnej liczbie uczniów w płockiej szkole więziennej dopiero od 1872 roku.

Źródło: *Obzory Płockoj Guberni za 1872-1907, 1910-1912 god.*

Na podstawie powyższego wykresu można stwierdzić, że płocka szkoła więzienna przeżywała okres swojego rozwoju najprawdopodobniej od momentu powstania aż do końca lat 70. XIX wieku, kiedy to średnia dzienna liczba uczniów pobierających naukę wahała się od 5 do 22 chłopców.

Po 1880 roku ilość uczących się małoletnich gwałtownie spadła, co wyraźnie widać na wykresie,

i aż do 1912 roku nie przekroczy średniej liczby 7 chłopców uczących się każdego dnia. Było to zapewne związane z upadkiem tendencji penitencjarnych i nasileniem procesu rusyfikacji w Królestwie Polskim, także w dziedzinie, jaką było więziennictwo.

Reasumując rozważania na temat pracy i nauki osób osadzonych w płockim więzieniu można stwierdzić, iż w połowie XIX wieku należało ono pod tym względem do czołówki polskich zakładów karnych. Działała tu przędzalnia lnu oraz liczne warsztaty rzemieślnicze. Praca więźnia była ważnym elementem systemu penitencjarnego, czynnikiem przede wszystkim wychowawczym.

W latach 50-tych XIX wieku powstała tu także przywięzienna szkoła dla małoletnich przestępców. Nauka stała się ważnym elementem procesu resocjalizacji skazanych chłopców. Jednak przejście od 1868 roku więziennictwa w Królestwie pod zarząd rosyjski spowodowało stopniowy zanik polskiej myśli penitencjarnej. Widać to także na przykładzie zakładu karnego w Płocku.

Nastąpiło wówczas zmniejszenie produkcji w przywięziennej fabryce i w warsztatach rzemieślniczych, a wprowadzenie obowiązkowych robót spowodowało to, że praca przestała być elementem wpływającym na poprawę skazanych. Także w szkółce więziennej dla małoletnich spadła ilość uczniów pobierających naukę. Nauczanie zarówno w znaczeniu szerzenia oświaty jak i samej nauki zawodu nie rozwinęło się więc w II połowie XIX wieku w Płocku na większą skalę.

Przypisy

- 1 J. Śliwowski, *Prawo i polityka penitencjarna*, Warszawa 1982, s. 83.
- 2 A. Moldenhawer, *O przeprowadzeniu odosobnienia w zakładach więziennych*, t. III, Warszawa 1870, s. 150.
- 3 J. Migdał, J. Raglewski, *Kara pozbawienia wolności. Zarys dziejów polskiej doktryny prawa i praktyki penitencjarnej*, Gdańsk 2005, s. 87.
- 4 M. Senkowska, *Kara więzienia w Królestwie Polskim w I połowie XIX wieku*, Wrocław 1961, s. 137.
- 5 *Obzory Płockoj Guberni za 1878-1880 god.*
- 6 APP, AMP 1808 - 1867, nr 840, k. 138, 227.
- 7 E. Kaczyńska, *Ludzie ukarani. Więzienia i system kar w Królestwie Polskim 1815-1914*, Warszawa 1989, s. 408.
- 8 APP, AMP 1808-1867, nr 617, k. 44, 75, 131, 240.
- 9 Ibidem, nr 838, k. 608 oraz nr 839, k. 15.
- 10 *Obzor Płockoj Guberni za 1873 god*, Płock 1874, s. 42.
- 11 *Obzor Płockoj Guberni za 1875 god*, Płock 1876, s. 70.
- 12 *Obzor Płockoj Guberni za 1881 god*, Płock 1882, s. 58-59.
- 13 *Obzor Płockoj Guberni za 1882 god*, Płock 1883, s. 54.
- 14 *Obzor Płockoj Guberni za 1886 god*, Płock 1887, s. 63.
- 15 *Obzory Płockoj Guberni za 1886-1901, 1903-1907, 1910-1912 god.*
- 16 J. Migdał, J. Raglewski, op. cit., s. 88.
- 17 *Pamiatnaja Knizka Płockoj Guberni za 1888-1889 i 1891 god* oraz M. Chudzyński, *Dzieje miasta w latach 1865-1918*, [w:] „Dzieje Płocka”, praca zbiorowa, Płock, 1978, s. 371.